

Borbély Katalin

Korszerűség és időszerűség – a magyar számvitel legfontosabb kérdései a XX. század első felében

ÖSSZEFOGLALÓ: A cikk célja, hogy bemutassa és értékelje a számviteli szakma legfontosabb kérdéseit a XX. század első felében. A szakmatörténet mögött röviden vizsgálja a (gazdaság)történeti és jogalkotási folyamatokat, hiszen ezek ismerete nélkül a szakmai információk jelentősége nem értékelhető megfelelően. A két kiemelten vizsgált terület: a számvitelszervezés és a vagyonértékelés a korabeli szerzők munkái alapján. A vállalkozások környezetének változására, a folyamatok komplexebbé válására adott válaszok és a mérlegvalódiság létrehozására tett javaslatok egyértelműek, a gyakorlatban is megvalósíthatónak minősíthetők. A korabeli szakmai megközelítések tehát egyértelműen korszerűek és időszerűek voltak.

KULCSSZAVAK: számviteltörténet, Magyarország, szabályozás, vagyonértékelés

JEL-KÓDOK: K29, M41, N01

DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2019_3_7

A XX. század első fele a számviteli szakma szempontjából különösen érdekes, hiszen a történelmi események hatása egyértelműen tükröződik az adott időszak szabályozásában, a szakemberek által felvetett kérdésekben és az azokra adott válaszokban. A cikk célja, hogy bemutassa és értékelje azokat a legfontosabb problémákat, amelyek a szakma kiváló képviselőit foglalkoztatták a vizsgált időszakban.

Mivel a tanulmány egy nagyobb lélegzetű kutatás része, ebből következően az alkalma-

zott módszerek illeszkednek egy – a magyar számvitel történetének egy korábbi szakaszát bemutató (Borbély 2017) – cikk módszertanához, így a szakmatörténet mögött röviden vizsgálja a legfontosabb (gazdaság)történeti és jogalkotási folyamatokat, hiszen ezek ismerete nélkül a szakmai információk jelentősége nem értékelhető megfelelően. A kutatás során továbbra is fontos módszertani pillérnek tekinthetők *Miranti* (1993) különböző iskolákat és *Barbu, Facane, Popa* (2010) kutatómódszertani elképzeléseit bemutató művei. A korszak kiemelkedő szakmai kérdései és az ezekre adott válaszok a legfontosabb korabeli szakirodalmi munkákon alapulnak.

Levelezési e-cím: borbely.katalin@sze.hu

A MAGYAR GAZDASÁGOT BEFOLYÁSOLÓ ESEMÉNYEK ÉS A JOGALKOTÁS

Magyarország történelmi és gazdasági eseményei szorosan kapcsolódtak a kontinensen és a világban zajló eseményekhez. Az országot az I. világháborúig az erre az időszakra jól illő „boldog békeidők” jellemezték, de a háború kitörésével bevezetett hadigazdasági intézkedések és a jórészt fedezetlen papírpénz-kibocsátás a háború utolsó éveire erőteljes pénzromláshoz vezettek. 1920-ban a korona felülbélyegzésével csak rövid időre sikerült megfékezni az inflációt. A több alkalommal kibocsátott hadikötvények hatása legalább a húszas évek közepéig jelen volt a beszámolóokban a hadikötvények jegyzése, majd értékelési problémái miatt. A háború utáni békeszerződések keretében Magyarország elvesztette területének és lakosságának jelentős részét, ezzel együtt gazdaságának szerkezete és az azt kiszolgáló infrastruktúra is jelentősen megváltozott, ami ugyancsak megnehezítette a gazdasági szereplők tevékenységét. Az ország egyértelműen külkereskedelem orientálttá vált, ami egyben erős konjunktúraérzékenységet is jelentett. Az I. világháború utáni jóvátétel súlyos terheket rótt az országra. A Népszövetség rekonstrukciós javaslata alapján a szanalás 1924 és 1926 között zajlott le. Eredményképpen a költségvetési deficit jelentősen csökkent, a beruházások növekedtek és magánhitelek áradata jött az országba. A folyamatot végül 1927-ben a pengő bevezetése zárta. Az ipari termelés 1929-ben haladta meg a háború előtti szintet. Ekkorra az ország Kelet-Közép-Európa legeladósodottabb országává vált. Közvetlenül ez után a nagy gazdasági világválság kedvezőtlen hatásait szenvedték el a vállalatok. A válság utáni néhány évet, a Győri Program bevezetéséig a növekvő államadósság és lassú növekedés jellemezte. Az 1938-ban elindított egy milliárd pengős fegyverkezési program, ami magasabb vagyon-

adón és államkölcsonön alapult, konjunktúrát indított el az ipari termelésben, ami a háború közepéig tartott. Ugyanakkor 1941-től – több iparágat érintő – központi anyaggyártást vezettek be és a mezőgazdasági termékekre, az iparcikkekre vonatkozó hadigazdálkodási intézkedéseket. A háború befejezése után az országot 300 millió dollár kártérítés kifizetésére kötelezték hat év alatt (Draskóczi et al., 2003). Az 1947-ben történt nemzetközi események, a hidegháború kezdete és a következő két évben történt államosítások – az addigiakhoz képest – hosszú időre más pályára állították a magyar gazdaságot.

Az adótörvényektől eltekintve egyetlen fontos jogszabály létezett 1925-ig, a kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. törvénycikk), ami általános társasági szabályokat fogalmazott meg. A német mintára készült törvény stabil, keretjellegű volt, kereskedelmi szokványok, bírói gyakorlat és szokásjog egészítették ki (Mezey, 2004).

Az első világháború után kialakult új helyzet és a törvény imént említett jellemzői miatt a magyar gazdasági jogalkotásra nagy feladat hárult.

Kuncz (1939, 4. oldal) az „Építő munka” (1920) című írásában így jellemezte a korabeli helyzetet: „Hiteljogunknak fő jogforrása még mindig az 1875-ban alkotott kereskedelmi törvény, amelynek előkészítői az 1860-as években egyedül uralkodó, individuális liberalizmus (gazdasági szabadság) gondolkörének hatása alatt állottak.” A szerző feltétlenül kiállt a magántulajdon és a szerződés szabadság intézménye mellett, ugyanakkor a világszerte egyre inkább terjedő állami beavatkozásra hivatkozva több halaszthatatlan feladatot is megfogalmazott a „Neue Richtungen im Ungarischen Aktienrecht (1936) című munkájában:

- a vállalatok közérdekű működésének biztonságára érdekében a nagytőke (felelőtlen) politikai hatalmát le kell törni;
- ennek során a részvényjogot meg kell re-

formálni, elsősorban az ellenőrzés, az igazgatóság jogai és kötelezettségei, a kisebbség és az alkalmazottak hatékony védelme területén;

- pénzügyi reformot kell végrehajtani;
- foglalkozni kell a nagyvállalatok problémájával és
- elő kell segíteni a szövetkezeti mozgalom kibontakozását (Kuncz, 1941, 4–5. oldal).

Különösen érdekes, hogyan vélekedett Kuncz a nagyvállalatokról, amelyek a tökekonzentrációból adódóan már nem egyszerűen magánérdeket megtestesítő vállalkozások voltak, ezért elengedhetetlennek tartotta az állam hatékony ellenőrzését. Ennek egy lehetséges eszköze az államosítás, de azt javasolta, hogy minden egyes esetben meg kell vizsgálni, hogy az állami vállalat az áruk, szolgáltatások minőségét és a vállalat jövedelemezőségét fenn tudja-e tartani, illetve javítja-e. Felhívta a figyelmet a korabeli jogértelmezési problémákra. A kereskedelmi törvény 179. §-a engedélyezte a kartell-szerződést, ugyanakkor a korabeli bírói joggyakorlat – a szabad versenyre hivatkozással – semmisnek tekintette.

A részvénytársaságokra vonatkozó szabályokat a 7000/1925. P. M. számú rendelet a kereskedői mérleg valódiságának helyreállításáról szigorította. Jogalkotási szempontból is különös helyet foglalt el a rendelet a számviteli szabályozásában, ugyanis a jogalkotó eltérhetett benne a kereskedelmi törvény előírásaitól, tekintet nélkül a jogszabályi hierarchiára. Az úgynevezett pengőmérleg-rendelet elsősorban értékelési kérdéseket szabályozott, emiatt jelentősége a korszakban kiemelkedő volt.

Az 1930. évi V. törvénycikk a korlátolt felelősségű társaságokról (amelyek addig nem léteztek) a beszámolóra vonatkozóan már kötelezettségeket írt elő. A törvény azért is figyelemre méltó, mert a magyar kereskedelmi jogban itt jelent meg először a hites könyvvizsgáló mint a társaság fakultatív szerve¹ (Sárközy, 2005).

A korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvény után ismét egy gazdaságtörténeti fordulópont határozta meg Magyarország jogalkotását. A II. világháború rendkívül kedvezőtlen hatásainak kezelésére, a hiperinfláció megszüntetésére újabb szabályokat kényszerültek hozni a jogalkotók, így a vállalati mérlegek elkészítésére vonatkozóan is különféle jogszabályok születtek (Zwierina, 1949). A forintmérlegről és annak előkészítéséről 1946-ban és 1948-ban születtek rendeletek.² Míg a forintmérleg előkészítéséről szóló rendelet előírta, hogy 1947. január 1-jén a meglévő vagyronról leltárt kell felvenni, hogy az a nyitómérleget alátámassza, addig a nyitó mérlegről szóló rendelet szerint a vagyont (aktívákat) a fennálló valóságos értékben, a szenvedő vagyont (passzívákat) a tartozás valóságos összegében kell kimutatni. A rendelet mindehhez általános és speciális értékelési szabályokat adott.

A törvényi felhatalmazás alapján született 5650/1948-as mérlegrendelet kiemelkedő fontosságú, hiszen hatályon kívül helyezi a kereskedelmi törvény és a korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvények mérlegre vonatkozó előírásait és helyette új szabályokat vezet be, sőt az 1948. évi XXXVII. törvénycikk arra hatalmazza fel a kormányt, hogy a nemzeti vállalatok mérlegeinek nemcsak a szerkezetét változtathatja meg, hanem a mérlegrendelettől eltérő értékelési szabályokat is előírhat.

A SZÁMVITELI SZABÁLYOZÁS FONTOSABB KÉRDÉSEI

Honvári (2006) a XIX–XX. század fordulóját a társaságok korának nevezi. Az időszakot a második ipari forradalom során létrejött tömegtermelés jellemezte, ami mögött gyors technikai fejlődés és erőteljes tökekonzentráció állt. A XIX. század végén, a XX. század elején merült fel annak az igénye, hogy a számviteli elszámolásokat és a belőlük készített beszám

molót egységesítsék. A tömegtermelés létrejöttével egyre fontosabbá vált, hogy egy termék önköltségét megbízhatóan meghatározzák. A XIX. század végére kialakult a költség- és önköltségszámítás két alapvető irányzata. Az angolszász területen a standardköltség-számítás, Németországban a tervköltség-számítás (Baricz, 1997).

Ebben a néhány évtizedben a közép-európai számviteli szakma részben a második ipari forradalom, részben a bekövetkező kritikus események miatt új irányokba indult. Az ipari termelés bővülése, a gazdaság jellemzőinek megváltozása hozta létre az üzemgazdaságtant, ami merőben új szemléletet adott a vállalati működés vizsgálatának, és az ehhez illesztett számlakerettel – mint számviteli információs rendszerrel – meghaladta a perszonális³ és a materialista⁴ könyvviteli elméleteket, hogy egy jól működő standardizált modellt hozzon létre (Richard, 1995).

A korabeli szakemberek közül kiemelkedik *Eugen Schmalenbach*, akinek üzemgazdasági számvitele és ennek rendszere szorosan a termeléshez kapcsolódik. Különösen hangsúlyosan kezelte a tevékenységtől független állandó költségek szerepét, és ő fejlesztette ki a költségkalkulációt. Az üzemgazdasági és pénzügyi számvitel közötti megkülönböztetés alapja a kalkulált költség fogalmának létrehozása és a költség és ráfordítás megkülönböztetése volt.

Az üzemgazdaságtan kialakulása és képviselőinek törekvései elsősorban a tudományos munkaszervezésre és ezáltal a megfelelő döntések előkészítésére irányultak. A számlakeret létrehozása Schmalenbach munkásságának kiemelkedő területe volt, aminek nagyszerűsége éppen abban állt, hogy az egységes számlakeret rendkívül jól használható lett a nagyiparban, ugyanakkor megteremtette a decentralizáció alapját is (Borbély, Lukács, 2018).

A számviteli szabályozás a kiegyezés után egészen a tervgazdaság bevezetéséig elsősorban a német szabályozórendszert tekintette előkép-

nek (Borbély, 2017). Hogy a korabeli szakmai színvonal korszerűnek tekinthető, azt leginkább az bizonyítja, hogy az ajánlott, alkalmazott (és nem előírt) eljárások megfeleltek a legjobb külföldi (elsősorban német) és magyar szakemberek által megfogalmazott elveknek. A szakemberek legtöbbit két olyan területtel foglalkoztak, amelyek ma is fontos kérdései a számvitelnek, nevezetesen az organizáció számviteli, vállalkozásszervezési aspektusaival és a vagyontértékelés kérdéseivel.

Organizáció és üzemgazdasági számvitel

Az organizációról nemcsak folyóiratcikkek (pl. Valentiny, Novák, 1929), hanem külön kötetek (pl. Erdély, 1931; Mészárovs, Szemenyei, 1943) is születtek.

„Az organizáció nem egyéb célszerűségnél. Az organizáció a kitűzött célnak a legkisebb áldozatokkal való elérését biztosító berendezés legyen. Az áldozatok nemcsak az anyag felhasználására, a fizetendő munkabérre, hanem az idő folyására is vonatkoznak, illetőleg a szükséges idő felhasználásában is rejlenek.” (Erdély, 1931, 4. oldal) Erdély szerint az organizáció a racionális üzletvezetés eszköze, aminek során a gazdálkodó kísérletet tesz a takarékosagra, egyszerűsítésre, versenyképessége fenntartására. Kiemelt feladatának a számvitelen alapuló kalkulációt tartotta és a leglényegesebb vonásának az időszűrést, a megalapozott döntéshozatal érdekében. Nem feledkezett meg ugyanakkor arról a tényről sem, hogy mindezek munkanélküliséget okoz(hat)nak, ellentétes érdekeket szülnek a munkáltató és munkavállaló között. A szerző felvetése a robotizáció korában figyelemre méltó és ugyanannyira időszzerű, mint egykor. Az organizációt egy állandóan fejlődő szervezet magatartásának tekintette, ami biztosítja a vállalat környezethez való alkalmazkodását.

Szemenyei (1943) munkájában a legfontosabb feladatnak a kalkulációs rendszer és a könyvelés összehangolását tartotta, aminek elsődleges eszköze a megfelelő „számlaterv” kialakítása. Véleménye szerint a helyes kalkuláció „*esetén a kiszámított eredmények összegének egyeznie kell a megfelelő időszak eredményszám-lájának összegével.*” (Mészárovs, Szemenyei, 1943, 82. oldal) A kalkuláció különösen nehéz részének tekintette „*a közvetett vagy általános költségek*” felosztását, hiszen ezekből a lehető legtöbbet közvetlen költséggé kell alakítani a minél pontosabb kalkuláció érdekében. Mind ezt kifejezetten könyvelési feladatnak vélte, ami első olvasásra vitatható lenne a mai vezetői számviteli ismeretek alapján, ha nem említené, hogy az üzemszervezés kapcsán kalkulációs osztályokat kell kialakítani, a kalkuláció eredményét a kalkulációs könyvben kell kimutatni és a kalkuláció a megfelelő számlarenden alapul (ugyanott 83, 95. oldal), ahogyan azt Schmalenbach is állította.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy az 1943-ban megjelent munka már a mai értelemben definiálta a költség fogalmát, szemben *Schrott*-tal (1872), aki még azonos vagy csaknem azonos tartalommal említette a kiadást, költséget, ráfordítást.

Erdély a kalkuláció fontosságáról a következőképpen fogalmazott: „*Az erős verseny a legpontosabb kalkulációt követeli egyrészt azért, hogy versenyképes árakon ajánlhassunk, másrészt pedig örködnünk kell afelett, hogy az üzemi vagyon elhasználása a helyes kalkuláció útján megtérüljön.*” (Erdély, 1931, 91. oldal). A ‘rövididőközi eredménykimutatást’ és az üzemszervezési statisztikát, a kalkulációval szoros összefüggésben az organizáció fontos részeinek tekintette. A rövididőközi eredménykimutatás készítése lehetővé tesz egyfajta havi tervezést, a költségek és a bevételek tekintetében. Gyors elkészítésének feltétele, hogy a megfelelő, az üzemi folyamatokat visszatükröző számlarend kialakításával az adatok gyorsan feldolgozha-

tók legyenek, következménye pedig az, hogy nyomon követhetők a változások, lehetségessé válik az összehasonlítás az előző időszakokkal, illetve a tervekkel.

Novák Sándor 1929-ben írott cikkében nyomtatékosan felhívta a figyelmet az előkalkuláció fontosságára és arra, hogy ennek helyes összeállítása megfelel egy általános munkatervnek.

Mind ezek alapján nem lehet kétséges, hogy a magyar számvitel a nemzetközi kutatásoknak, a korszerű vállalat- és számvitelszervezési elvárásoknak is megfelelő szemléletmóddal rendelkezett egy jogilag a mainál sokkal kevésbé szabályozott környezetben.

Mérlegvalódiság, vagyonértékelés, rejtett tartalékok

Kuntner meghatározása alapján „*Az üzletese-mények bizonyos meghatározott szabályok szerint történő feljegyzése a könyvvitel (számvitel)*” (Kuntner, 1914, 8. oldal), ahol az üzletese-mény valamely vagyonrész mennyiségét vagy értékét változtatja. A könyvelés kapcsán Kuntner már a teljesség elvét is megemlítette. Tíz évvel később megjelent munkájában a „... *könyvvitel tárgya tehát a vagyon vagy egyes részei és az ebben beálló változások.*” (Kuntner, 1924, 5. oldal)

A korabeli szakmai előírások meglehetősen szűkszavúak voltak az általános (számviteli) elvek tekintetében. A legfontosabbnak tekintett mérlegvalódiság, illetve -világosság elve a jogalkotók részéről nem volt megfogalmazott követelmény. A felvetett kérdés relevanciáját és aktualitását az adja, hogy akkor is a megbízható és valós kép követelménye volt a legfontosabb elvárás a gazdaság szereplői részéről, ahogyan a maihoz hasonló elvárások voltak a mérlegben ki nem mutatott vagyonnal, a rejtett tartalékokkal, a vagyonértékelés következetes és a valóságnak megfelelő bemutatásával kapcsolatban is.

Kuntner (1924, 137. oldal) maga is azt állította, hogy azok az elvek, amelyeket a vállalat a mérlegösszeállításánál alkalmaz, annak mérlegpolitikájában jutnak kifejezésre. Kiemelte a teljesség, a valóság, a világosság és a folytonosság elvét. Ugyancsak ezt a szakmai álláspontot képviselte *Mészárovsits* és Szemenyei (1943, 280. oldal) Ahogyan a korabeli német szakirodalom, úgy a magyar is különös fontosságot tulajdonított a nyilvánosságra hozott mérlegek tartalmának. Kuntner, az idézett műben, több nehezítő körülményt is felsorolt, így megemlítette azokat mérlegeket, amelyekben az egyes tételeket annyira összevonták, hogy az érdekeltek nem ismerték a különböző vagyონrészek értékét, nem tudtak arról, hogy a háború után kialakult gazdasági helyzetben alkalmazható értékelési lehetőséggel éltek-e a tulajdonosok, és nem ismerték a vállalat titkos (latens) tartalékait. Így például azt, hogy a vállalat milyen áron tartotta nyilván készleteit. Ennek következtében nem voltak ismertek az árváltozások hatásai, illetve előfordulhatott a piaci és/vagy beszerzési értékhez képest alacsonyabb áron történő kimutatás, ami rejtett tartalék képzéséhez vezetett.

A mérleg nem mutatta be, hogy az érvényben lévő kedvezményekkel mennyiben élt a vállalat, azaz a korábban jegyzett hadikölcsönöket a címletüknél magasabb értéken mutatta-e ki, ami ugyan nem növelhette az osztalékfizetési lehetőséget, de az értékelés módja rejtve maradt.⁵

A mérlegből nem tűntek ki a vállalat titkos, azaz latens tartalékai, aminek legfontosabb oka a cég osztalékpolitikája volt. Ennek leggyakoribb megnyilvánulása az aktívák leértékelése, illetve az aktiválás hiánya volt, azaz a legkisebb eszközérték és legmagasabb forrásérték logikájának követése, ami értelemszerűen nyereségminimalizáláshoz vezetett. Kuntner idézett műve megemlítette a „mérlegszépítés, mérlegfésülés” más eseteit is.

Joggal merül fel a kérdés, hogy milyen ér-

dekelti kör számára jelentett ez problémát. A korabeli közzétételi kötelezettség megengedőbb volt a mainál. A mérleget a vállalkozásnak nyolc nappal a közgyűlés előtt kellett nyilvánosságra hozni, illetve az érdeklődők a törvényszéken is megtekinthették azt. A Kispesti Textilgyár Részvénytársaság esetében például 1926. április 23-án tették közzé az 1925. évi nyitó- és zárómérleg adatait az április 30-i közgyűlésre. Kivétel volt ez alól az úgynevezett adómérleg. A mérleget és eredménykimutatást be kell mutatni az adóhatóságnak, egyébként jövedéki kihágás miatt bírságot róttak ki a cégre.

A Kuntner Róbert által felvetett szakmai kérdések már magukban is indokul szolgáltak arra, hogy a vagyónértékelésre külön szabályok szülessenek. Az 1925-ös évben az óriási inflációból következően a pengőre való áttérést szabályozták az 1925. évi XXXV. törvényekben (a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről).

Az államháztartás egyensúlyáról szóló törvény (az úgynevezett szanalási törvény, az 1924. évi IV. törvény) melléklete felhatalmazta az illetékes minisztert, hogy a mérlegvalódiság helyreállítása érdekében intézkedéseket kell hozni, és ezek akár el is térhetnek a kereskedelmi törvény előírásaitól. Ugyanakkor ezt úgy kellett megtenni, hogy az áttérélelésből származó múltra vonatkozó változások ne legyenek az adóztatás alapjai. A 7000/1925 P. M. számú (pengőmérleg vagy aranymérleg) rendelet fogalmazta meg az új értékelés szabályait, figyelembe véve a koronáról pengőre áttéréssel kapcsolatos előírásokat is.

Szende (1926) „A pengőmérleg” című munkájának, a számviteli szakirodalomtól eltérő hangvételű, drámai előszava rávilágít a korabeli helyzet nehézségeire és arra, hogy a két okból is átláthatatlan helyzetet meg kell változtatni.

„Az elmúlt nehéz idők még a legoptimistább embert is megtanították arra, hogy vérmes reményeit fokozza le. El vagyunk készülve, hogy a len-

ge papír-fátyol eldobása után pörére-pengőre vetkőzve számos illusionkból fogunk kiábrándulni. Elég volt a mérleghazudozásból, elég volt a sötétségből. Legyen világosság. Látni és tudni kívánjuk, mit rejtenek a nullák maguk mögött. Van-e egyáltalán mögöttük valami: *The strong resist, the weak disappear. A közgazdaságnak le kell számolnia az adott helyzettel. Az erősek élni fognak, a gyengékért – el kell követni mindent, hogy életben maradhassanak, de a terapia csak akkor alkalmazható, ha a diagnózis biztos. Olyan beteg számára, aki az orvos előtt eltitkolja betegségét – nincs orvosság. Legyen mérleg-világosság!*” (Szende, 1926, III. o.)

A 7000/1925 P. M. rendelet előírta, hogy az 1925-ös évre a vállalkozásoknak nyitó leltárt és ennek alapján nyitó mérleget kell készíteniük. A rendelet lehetővé tette, hogy bár a pengőérték kimutatása csak később (1927. január 1-től) kötelező a törvény szerint, a nyitó vagyont kimutatható koronában és pengőben is. Előírta, hogy kiknek, milyen időpontban, milyen értékben, milyen módon kell a mérleget megszerkeszteni. Hatálya kiterjedt minden könyvvizetésre kötelezett kereskedőre (vállalkozóra), de nem vonatkozott pl. kiskereskedőkre, kocsmárosokra, az MNB-re.

A rendelet a részvénytársaságokra vonatkozóan minimális 50 000 pengő, a (pénzügyminiszter által deklarálva) helyi jellegű részvénytársaságoknál 10 000 pengő tiszta vagyont kimutatását követelte meg (1926. április 30-ig). A tiszta vagyont az aktívák és a passzívák, bele nem értve a saját tőkét, különbsége, amit a nyitómérleg alapján kellett megállapítani, majd a különbséget alaptőke-emeléssel, esetleges szállítással rendezni.

Rendkívül fontos rendelkezés volt, hogy a leltár és a mérleg teljesen az új értékelés alapján készült, így nem érvényesült a „mérlegkontinuitás” elve, kivéve a biztosító magánvállalatokat. Ez a tény gyakorlatilag egy új üzletnyitást jelentett, amikor a kétes követeléseket valószínű értéken lehetett kimutatni, illetve a behajtat-

hatatlan követelések „lejegyzendők” voltak. A cselekvő vagyont (aktíva) legfeljebb a nyitómérleg napján fennálló értékben volt kimutatható (az értékcsökkenési tartalékalap lehetséges képzése mellett), míg a szenvedő vagyont (passzíva) tételeit ugyanerre a napra vonatkozóan legalább a fennálló szerződések és a hatályos jogszabályok szerinti értékben kellett kimutatni. A nyugdíjtartalék is passzválható volt, ami részben vagy egészben fedezte a nyugdíjkötelezettségeket. Ez az értékelés Szende szerint lehetővé tette a rejtett tartalék képzését, miután az aktívák értékelésére nem határozott meg első határt (Borbély 2018).

Szende helyeselte, hogy a pengőmérleg-rendelet csak elveket ad a magángazdaságnak, az állam nem avatkozik be, mert szerinte a cél a mérlegvalódiság helyreállítása az 1914 előtti időszaknak megfelelően. Ugyanakkor azt állította, hogy: *„Abszolút mérlegvalódiság nem létezik... A mérlegpolitika: »politika«, s mint ilyen, a meggyőződés küzdelme a realitásokkal: megalkuvás a tényleges helyzettel. Az ideális mérleg téziséből és a kompromisszumok antitéziséből fog megszületni a rendes kereskedő „valódi” mérlegének szintézise.”* (Szende, 1926, 12–13. oldal) Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a különböző társasági formáknál az ismertetett felvétel hogyan érvényesül. Míg az egyéni cégeknél egyetlen érdek érvényesül, a társas vállalkozásoknál több. Példaként említette az árukészlet értékelését, ahol összeütközik a társaság és a tulajdonosok érdeke. Így valószínűleg sem a legalacsonyabb, sem a legmagasabb érték nem elfogadható.

A 7000/1925-ös rendelet az egyes cselekvő (eszköz) és szenvedő (forrás) vagyontrészekre konkrét előírásokat adott.

A pengőre való áttérés valóban fellebbentette a fátylat, ahogyan Szende (1926) mondta, és világgossá vált, mit rejtettek a nullák. Ugyanakkor még mindig volt olyan pontja az értékelésnek, amire a szakemberek nyomtatékosan felhívták a figyelmet. *László Béla* (1929) szerint a

titkos tartalék a tiszta vagyon olyan része, ami a mérlegből nem tűnik ki és arra szolgál, hogy felhasználásával a vállalat veszteségeit eltüntethesse vagy csökkenthesse anélkül, hogy a felhasználás nagysága vagy forrása a nyilvánosság tudomására jutna. Ennek elsődleges célja, hogy a versenytársak számára ne legyen ismert a teljes tőkestruktúra, mert szűkül(het) a vállalkozás mozgásteret, ugyanakkor meg kell tartani az idegen- és saját tőke megfelelő arányát mind a befektetők, mind a hitelezők miatt. Ezért is célszerűbb lehet a veszteségek egy részének „láthatatlan” ellensúlyozása. Ugyanakkor a titkos tartalék befolyásol(hat)ja a társaság osztalékpolitikáját is. Nem utolsósorban meg kell említeni a lehetséges adóelőnyöket (a társulati adótörvény a cikk megjelenése idején a titkos tartalékokat megadóztatta, de az I. világháború idején még nem). Összegezve: „*A titkos tartalék szervezése tekintetében tehát a vállalatok különböző célokat tűzhetnek ki.*” (László 1929, 64. oldal) László azonban hangsúlyozta, hogy ennél a tartaléknál arra kell törekedni, hogy ez ne legyen pihenő tőke.

A szerző tanulmányában külön kitért arra, hogy a rejtett tartalék különösen nagy szerepet kapott az I. világháború kedvezőtlen hatásának mérséklésében, mert az inflációs nyereségek jelentős részének tartalékolása a deflációs idők előrelátható veszteségeinek pótlására szolgálhatott. Alátámasztásul idézte *Kuncz Ödönt* a mérlegvalódiságról értekezve, aki szerint „*Az a csodaszor, amely a reális vállalatainkat a világháború, az összeomlás, az infláció és talán a valorizáció veszedelmein is átmentette, a perozimintikus értékelés, a titkos tartalék volt.*” (László 1929, 68. oldal)

A titkos tartalékolás leggyakoribb esetei: az aktívák nem szerepeltetése vagy alacsonyabb értéken kimutatása, fiktív passzívák feltüntetése vagy nagyobb értékű passzívák kimutatása (mint a valóságos) voltak. *Erdély Sándor* Organizáció című (1931) művének mérleggel és eredménykimutatással kapcsolatos fejezete

a vagyonsrészek, eredménytényezők tartalmának és értékelési szabályainak bemutatásából áll. Véleménye szerint a „...*vagyon állapota világosságot deríteni, azt az igazságnak megfelelően kimutatni a mérleg feladata.*” (Erdély, 1931, 14. oldal) A szerző a mérlegkészítés kapcsán kifejtette azokat a szakterületeket, amelyek egyértelművé teszik a gazdálkodási gyakorlat és a számvitelben előállított információ kapcsolatát. Ezek: a likviditás és forgótőke fontossága, kezelése; a mérlegben nettó értékben szereplő eszközök mögöttes információ-tartalmának fontossága; végül a mérleget mint a vállalat „*finanszírozásának*” (Erdély, 1931, 42. oldal) tükrét mutatta be. Azt állította, hogy a kereskedelmi és a korlátozott felelősségű társaságokról szóló törvények elhanyagolva az értékelés alsó határát, a felső határát adják, míg az adótörvények az alsót. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy „*az adómérleget a valódiság és az igazság alapelvei, a kereskedelmi mérleget az önkény uralja.*” (Erdély, 1931, 21. oldal) A két említett törvény arra irányult tehát, hogy a valóságnál több vagyon és nyereség ne legyen a mérlegben, az adótörvény ellenkezőleg, a realizált nyereségnél nem engedte, hogy kisebbet mutassanak ki.

A kereskedelmi törvény 28. §-a és 199. §-a előírták, hogy a javak és követelések a mérlegben első bekerülési értéken legyenek kimutatva, ugyanakkor az üzleti év utolsó napján kötelező az értékelés. A kft-kről szóló törvény 57. §-a alapján azonban a nem realizált nyereséget nem volt szabad kimutatni. Erdély rámutatott, hogy mindkét törvény nyitva hagyja azt a kérdést, hogy „*az értékelésnél a beszerzési vagy előállítási árhoz hozzászámítható-e az általános üzleti költségek egy aránylagos része*” (Erdély, 1931, 25. oldal). A követeléseket illetően megállapította, hogy a kétes követeléseket valószínű értékük szerint kell a mérlegbe állítani, a behajthatatlan követeléseket le kell írni, míg a függő kötelezettségeket ki kell mutatni. Felhívta a figyelmet, hogy „*Nem engedhető meg,*

hogy az adósok és hitelezők a mérlegben egymással szemben felszámíttassanak és csak az egyenleget állítsák be.” (Erdély, 1931, 34. oldal)

A mérleg forrás (teher) oldaláról megállapította, hogy titkos tartalékok felvételére alkalmas azáltal, hogy olyan nem valódi tartozások képezhetők, amelyek az év végi nyereséget csökkentik. Részei: a saját tőke és az idegen tőke (vagy tiszta vagyon és kötelezettségek).

Külön említette az átmeneti tételeket, amelyek megegyeznek a mai értelemben vett időbeli elhatárolásokkal.

Erdély kiemelte, hogy a gyakorlatban gyakran lehet olyan mérleget látni, amely nettó értékeket tartalmaz, tehát az eredeti bekerülési értékek és leírások nem derülnek ki belőle, továbbá az sem, hogy a törvényi előírásokat betartották-e. Megfogalmazta a mérlegkészítési szabályokat, amelyek közül kiemelte a mérlegkontinuitást, azaz a mérleg formája, tagoltsága változatlan legyen, így az értékelés kontinuitása fenntartható.

① A mérleg feleljen meg a törvényes előírásoknak formai és tárgyi tekintetben.

② Legyen igaz, bizonylatokkal igazolható.

③ Állandó elvek szerint készüljön, hogy összehasonlítható legyen a múlt mérlegeivel.

④ Az értékelés ugyanazokon a szabályokon alapuljon és a leírások is állandó elvek szerint történjenek

⑤ Az eredménykimutatás részletes (bruttó szemléletű) legyen.

Megállapította, hogy a kereskedelmi és adómérleg különbözősége a megbízható képet rontja a titkos tartalékok képzése és felhasználása miatt. Ezek megfelelő törvényi összehangolása a mérlegkészítést és a vizsgálatot is egyszerűsítene (Erdély, 1931, 61–63. oldal).

Az 1930. évi V. törvénycikk mérlegparagrafusa kötelezővé tette a nyereség- veszteségszámla alkalmazását, bár ennek kötelező tartalmát nem határozza meg. Ezzel közvetetten előírta a kettős könyvvitel alkalmazását mindazoknak, akikre nézve hatályos a törvény.

Kuntner (1943) művében külön fejezetben foglalkozott az úgynevezett mérlegdeliktumokkal,⁶ amelynek két esete lehetséges: a mérleghomályosítás és a mérleghamisítás. A mérleghomályosítás az eredményen ugyan nem változtat, de az összeállított mérleg elfedi, eltitkolja, elhomályosítja a valóságos helyzetet, vagyis nem tesz eleget a (mai) lényegesség elve követelményeinek. Példaként említette a főkönyvi számlák megtévesztő elnevezését, az adósok és a hitelezők egymással szembeállítását (ami sérti a bruttó elszámolás elvét), de idesorolta a mérlegszerkezet megváltoztatása céljából kötött látszólagos üzleteket is. Ugyancsak fontosnak tartotta az eredmény számla valóságos tartalmát, bár ezt a kereskedelmi törvény nem tette kötelezővé.

Mészárovs és Szemenyei (1943) magától értetődőnek tartották, hogy olyan értékelési szabályozás nem létezik, amely egyszerre szolgálja az összes érdeket, és kielégítené az összes igényt (Mészárovs, Szemenyei, 1943, 111. oldal). Az eredménykimutatás meghatározásában már tovább mentek, a német (részvénytársasági) szabályozásra hivatkozva és a bruttó szemléletet hangsúlyozva a gyakorlatilag ma is használt eredménytényezők bemutatását tartanák kielégítőnek.

Zwierina Jenő Mérlegtan és mérlegbíráló (1949) című munkájában a mérleg szerkesztés alapelveiként említette a mérlegteljességet, a mérlegvilágosságot, a mérlegvalódiságot, a mérlegkövetkezetességet (ami az értékelés és az elrendezés következetességét jelenti) és a mérlegfolytonosságot, ami azt jelenti, hogy a vagyonbecslést mindig azonos elvek alapján kell végezni. A legszokásosabb értékelési eljárások között a beszerzői, az utánpótlási, a piaci vagy tőzsdai áron, a gyártási önköltségen, könyvértéken, eladási áron, használati értéken és hozadéki értéken történő értékelés eseteit és mikéntjét mutatta be.

A szerző rámutatott a fenti törvények hiányosságaira. Megállapította, hogy „a saját tőke

értéke is csak egy szám” (Zwierina, 1949, 91. oldal), mivel értéke az eszközök és a kötelezettségek értékelésétől függ, ezért azon a véleményen volt, hogy a valódi érték csak a tevékenység felszámolásakor állapítható meg. Mivel az éves zárómérleg elsősorban eredménymegállapító mérleg, ezért ez a dinamikus mérleg alkalmazatlan a vállalati vagyon igazi csereértékének kimutatására, még akkor is, ha azzal a feltevessel éltek a mérleg készítői, hogy a vállalatot rendes mederben vezetik tovább, azaz fennáll a vállalkozás folytatásának elve. Ugyancsak az eredménymegállapítás preferenciájából következik, hogy az óvatos (pesszimiztikus) értékelés a domináns, ennek következtében a saját tőke feltehetően alacsonyabb értéket mutat. Felhívta a figyelmet a túlértékelés következtében kimutatott nem realizált nyereség veszélyeire, ami szerinte nemcsak magán-, hanem köz- és hitelezői érdeket is sért.

Eszmefuttatása során a kereskedelmi törvény, az aranymérlegrendelet és a korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvény rövid értékelésében rámutatott, hogy az első – illeszkedve a liberális gazdasági rendhez – csak nagyvonalúan és röviden szabályozott, ennek következtében megbízhatatlan volt az eredménybecslés, és gyakori volt a titkos tartaléképzés, mindezek jelentősen torzították a mérlegeket (Zwierina, 1949, 92. oldal).

Míg Szende (1926) lelkesen fogadta és nagy előrelépésnek tartotta a vagyommérleg-rendeletet, addig Zwierina (1949) két évtized tapasztalatai után azt állította, hogy ez annyiban volt előrelépés, hogy megállapította az aktívák értékének felső, a passzívák értékének alsó határát.

„A vagyonebecslés terén ez volt a helyzet egészen a második világháború befejezéséig. A háború utáni infláció azután használhatatlanná tette az összes mérlegeket és egyéb könyvelési értékatokat. Ezért a forintérték bevezetésekor gondoskodni kellett arról, hogy a vállalatok az új érték kifejezővel, az új pénzértékkel, a forinttal teljesen újonnan felbecsüljék vagyonukat és a

könyvelés kiindulópontjául olyan mérleget készítsenek, mint amilyent minden vállalat alakulásakor szokás készíteni.” (Zwierina, 1949, 92. oldal)

EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A korabeli, mértékadó szakirodalom vizsgálata alapján mindenképpen megalapozottnak tekinthető a számviteli szakmára a korábban megfogalmazott két jellemző, azaz a korszerűség és időszerűség.

A vizsgált időszakban alakultak ki a számvitel és a számviteli információk áramlásának mai értelemben vett jellemzői. Eltekintve az akkori és a mai (digitális) eszközrendszer közötti különbségtől, egyre nagyobb tömegű gazdálkodási információt kellett feldolgozni a lehető legpontosabban és leggyorsabban, mert a gazdálkodás és annak a környezeti hatásokra való reakcióideje jelentősen lecsökkent. A vállalatok vezetőinek egyre komplexebb döntéseket kellett hozniuk, viszonylag rövid idő alatt.

A vagyoneértékelés kérdései természetesen nem voltak új keletűek. Ugyanakkor a szakma képviselői nagy hangsúlyt fektettek a számviteli alapelvekre és ezen keresztül a mérlegvalódiság vizsgálatára. Ennek fontossága azóta sem csökkent a legcsekélyebb mértékben sem. Akár a hatályos magyar számviteli törvény értékelési előírásait, akár a nemzetközi pénzügyi beszámolási standardok⁷ által előírt értékelési módszereket vesszük alapul – amelyek ismerete a szakmai munka megfelelő színvonalú végzésének elengedhetetlen feltétele –, központi kérdésük az egyes vagyonrészek értékelése, illetve a beszámolóval kapcsolatos alapvető követelmények (megbízható és valós kép,⁸ hű bemutatás⁹) maradéktalan teljesítése. Mindez megfelel a mérlegvalódisággal kapcsolatos korabeli elvárásoknak is, és nem összeegyeztethető a titkos tartalék képzésével, felhasználásával. A ko-

rabeli gazdálkodási környezet vizsgálata során egyértelmű a gyors változás, ami leginkább az értékelés stabilitását követelte meg. Ahogy a korábbiakban is olvasható volt, a múlt század első felének gazdasági jogalkotása sokkal keve-

sebb előírást, korlátot tartalmazott, mint a jelenleg hatályos számviteli törvény. Ezek részletes összehasonlítása azonban, figyelembe véve az egyéb környezeti tényezőket is, messze túlmutat a tanulmány keretein.

JEGYZETEK

- ¹ A könyvvizsgálatot a 450000/1931. IM számú rendelet szabályozta.
- ² A forintmérleget előkészítő 24.700/1946. M. E. számú rendelet az 1947. január hó 1. napjával készítendő üzleti leltárról; Az 1947. január hó 1. napjával készítendő mérlegről szóló 1790/1947. M. E. számú forintmérleg rendelet; 5650/1948. Korm. Sz. mérlegrendelet
- ³ Kétszámlasoros elmélet, amely megszemélyesíti a számlákat. Pacioli elméletéhez kapcsolódik (aki ad, követel, aki kap, tartozik).
- ⁴ Háromszámlasoros elmélet, amely jellemzően az eszközök = kötelezettségek + saját tőke összefüggéséből indult ki.
- ⁵ A 430/1922. M. E. rendelet a háború befejezése előtt keletkezett arany, ill. valutatartozások kimutatását a korabeli piaci értéknél alacsonyabban, esetleg békeértéken engedte meg, erre azonban bejelentési kötelezettség volt. Ez a rendelet a volt ellenséges államok fennhatósága alatt álló természetes és jogi személyekkel szemben a háború előtt vagy alatt keletkezett és a békeszerződés ratifikálásáig 1921. július 26. lejárt tartozások és követelésekre vonatkozott, és a háború előtti árfolyamra átszámítva, a megadott pénznemben („valorizálva”) kellett rendezni, ami a korabeli infláció mellett nagyon súlyos teher volt a cégeknek.
- ⁶ „*Mérlegdeliktummal tehát akkor állunk szemben, ha a kereskedelmi és adójognak az értékelés és a mérlegfelállítás tekintetében fennálló előírásai ellen vétének*” (i.m. 119. o.)
- ⁷ L. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=49554.357202 és <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>
- ⁸ 2000. évi C. törvény a számvitelről, preambulum http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=49554.357202
- ⁹ Framework, Chapter 2. <https://www.iasplus.com/en/standards/other/framework>

IRODALOM

BARICZ R. (1997). A magyar számvitel a nemzetközi szabályozások tükrében. *Számvitel és Könyvvizsgálat*, (39), 10, 410-416. oldal

BARBU, E., FARCANE, N., POPA, A. (2010). Looking for an Accounting Identity. The Case of Romania during

the 20th Century, http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/53/47/41/PDF/cr_2010_03_E2.pdf

BORBÉLY K. (2017). Számvitel a kiegyezés és a rendszerváltozás idején, *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly* 62:(1), 84-95./pp. 88-100

- BORBÉLY K. (2018). *'Legyen mérleg-világosság!'* In: Reisinger A., Happ É., Ivancsóné Horváth Zs., Buics László (szerk.) "Sport – Gazdaság – Turizmus": Kautz Gyula Emlékkonferencia 2017. június 8. elektronikus formában megjelenő kötete Győr, Magyarország, Széchenyi István Egyetem, (2018) Paper: Borbely, 7. oldal
- BORBÉLY K., LUKÁCS L. I. (2018). Schmalenbach munkássága és hatása a magyar számvitelre, *Controller Info*, VI. évf. 1. szám, 21-27. oldal
- DRASKÓCZI I., BÚZA J., KAPOSZ Z., KÖVÉR GY., HONVÁRI J. (ed.) (2003). *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula Kiadó, Budapest
- ERDÉLY S. (1931). *Organizáció*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest
- HONVÁRI J. (2006). *Európa gazdaságtörténete*, Készült a HEFOP 3.3.1-P-2004-09-0102/1.0 pályázat támogatásával, <https://doksi.hu/get.php?lid=15525>
- KUNCZ Ö. (1941). *Küzdelem a gazdasági jogért* (II. kötet). Királyi Magyar Nyomda, Budapest
- KUNTNER R. (1914). *Könyvviteltan*, Athenaeum, Budapest
- KUNTNER R. (1924). *Könyvviteltan III. rész Társaságok számvitele. Különös ügyletek*. Athenaeum, Budapest
- KUNTNER R. (1943). *Ujkori kereskedelmi és ipari könyvvitel*, Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó és Nyomda R.T., Pécs
- LÁSZLÓ B. (1929). A titkos tartalékok, *Magyar Könyvviteli Folyóirat*, XX. évfolyam, 1929/3-4, 62-73. oldal
- MÉSZÁROVITS T., SZEMENYEI J. (1943). *A könyvvitel és az organizáció kislexikona*, Renaissance Kiadás, Budapest
- MIRANTI P. J. (1993). Patterns of Analysis in Accounting History. *Business and Economic History*, 1 (22), pp. 114-126, <http://www.thebhc.org/sites/default/files/beh/BEHprint/v022n1/p0114-p0126.pdf>
- NOVÁK S. (1929). Az organizáció tárgya, *Magyar Könyvviteli Folyóirat*, XX. évfolyam, 1929. 1-2. szám, 4-16. oldal, Budapest, Athenaeum
- RICHARD, J. (1995). The evolution of accounting chart models in Europe from 1900 to 1945. *The European Accounting Review*, (4),1, pp. 87-124
- SÁRKÖZY T. (2005a). *A társasági és cégjog fejlődés-mentene és stratégiai fejlesztési koncepciója*. In: A rendszerváltozás gazdasági joga Sárközy Tamás (ed.) 2005, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- SCHROTT J. (1872). *Az általános számviteltan kézikönyv*. Werfer Károly Akadémiai Könyvnyomdász, Kassa
- SZENDE P. P. (1926). *A pengőmérleg 7000/1925 P. M. rendelet a pengőmérlegek valódiságának helyreállításáról*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest
- VALENTIN N. (1929). Az üzemi számadás összefoglalása a Gyártás-számla és az Eredményszám- la által. *Magyar Könyvviteli Folyóirat*, XX. évfolyam, 1929. 1-2. szám, 17-25. oldal, Budapest, Athenaeum
- ZWIERINA J. (1949). *Mérlegtan és mérleg bírálat*. Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest
- Magyar jogtörténet* (2004). ed.: Mezey B., Osiris, Budapest